

МЕТОД ДІЄСЛІВНОГО СЛОВОЗМІННОГО МОДЕЛЮВАННЯ В ПРАКТИЦІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Біденко Л. В.

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри мовної підготовки іноземних громадян
Сумський державний університет
вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, Україна
orcid.org/0000-0002-0385-3215
l.bidenko@drl.sumdu.edu.ua*

Кисельова Г. І.

*старший викладач кафедри мовної підготовки іноземних громадян
Сумський державний університет
вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, Україна
orcid.org/0000-0002-0385-3215
h.kyselova@drl.sumdu.edu.ua*

Ключові слова: українська мова як іноземна, дієслово, дієслівні форми, особова парадигма.

Створення та впровадження нових методик і технологій навчання української мови як іноземної (УМІ) завжди є актуальним питанням лінгводидактики, а вимоги сьогодення (пандемія, локдаун), скорочення можливості живого спілкування призводить до ще більшого посилення значущості впровадження дистанційних та гібридних форм навчання, при цьому головною метою залишається комунікативна компетентність. Граматична ж складова частина має носити опосередкований, супровідний характер.

У статті подано аналіз наукової та дидактичної літератури з проблеми дослідження. Зазначається актуальність вивчення психолого-педагогічних аспектів систематизації мовного матеріалу, розробки фундаментальних основ теорії педагогічної системи та інноваційних процесів, широкого застосування методики дієслівного словозмінного моделювання в практиці навчання української мови як іноземної.

Авторами статті подана спроба описати нову методичну стратегію, яка б дозволила інтенсифікувати та оптимізувати процес засвоєння граматичних категорій, серед яких важливе місце належить дієслову. Це можливо досягти завдяки застосуванню методу дієслівного словозмінного моделювання.

У статті шляхом аналізу набутої інформації розкрито критерії поділу дієслів української мови на типи словозмін з урахуванням специфіки їх вивчення в іншомовній аудиторії, охарактеризовано чотири основних типи особової парадигми дієслів, визначено специфіку морфологічних та акцентуаційних змін, що супроводжують процес творення особових форм теперішнього та простої форми майбутнього часу.

Автори статті дійшли висновків, що кожен із описаних типів словозміни дієслів можна подати у вигляді таблиць і додавати їх до підручників, посібників, словників, призначених для вивчення української мови в чужомовній аудиторії, що полегшить процес запам'ятовування та правильного використання дієслів у процесі мовлення.

METHOD OF EFFECTIVE WORD VARIETY MODELING IN THE PRACTICE OF TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE AS FOREIGN

Bidenko L. V.

PhD in Education,

Associate Professor at the Department of Language Training for Foreign Citizens

Sumy State University

Rymkogo-Korsakova str., 2, Sumy, Ukraine

orcid.org/0000-0001-9128-5678

l.bidenko@drl.sumdu.edu.ua

Kyselova H. I.

Senior Lecturer at the Department of Language Training for Foreign Citizens

Sumy State University

Rymkogo-Korsakova str., 2, Sumy, Ukraine

orcid.org/0000-0002-0385-3215

h.kyselova@drl.sumdu.edu.ua

Key words: *Ukrainian language as a foreign language, verb, verb forms, personal paradigm.*

The creation and implementation of new methods and technologies of teaching Ukrainian as a foreign language (UFL) is a topical issue of language didactics, and today's requirements (pandemic, lockdowns), reduction of the possibility of real-life communication leads to even greater importance of distance and hybrid forms of learning, while the communicative competence remains the goal. And the grammatical component supposed to be indirect, accompanying one.

In the article an analysis of scientific and didactic literature on the research problem is represented. The timeliness of psychological and pedagogical aspects of language material systematization studying, fundamental bases of pedagogical system theory and innovative processes development, methods of verbal inflectional modeling in practice of teaching Ukrainian as a foreign language wide application is noted.

The authors of the article present an attempt to describe a new methodological strategy that would intensify and optimize the process of grammatical categories learning, among which an important place belongs to the verb. This can be achieved through the use of the method of verbal inflectional modeling.

The article reveals the criteria for dividing Ukrainian verbs into inflectional types taking into account the specifics of their study in a foreign language audience, describes four main types of personal paradigm of verbs, identifies the specifics of morphological and accentual changes that accompany the process of personal forms of the Present and Future (simple form) Tenses creation. The authors of the article came to the conclusion that each of the described types of verbal inflection can be presented by the tables been added to the textbooks, manuals, dictionaries for learning Ukrainian in a foreign audience. Such approach facilitates process of memorization and correct usage of verbs in speech.

Постановка проблеми. Проблема створення та впровадження нових методик та технологій навчання української мови як іноземної (УМІ), яка завжди була у центрі уваги лінгводидактів, сьогодні стає найважливішою. Це обумовлено низкою чинників, насамперед – загальними змі-

нами у суспільному житті, пов'язаними з епідеміями, локдаунами, що унеможливають чи ускладнюють традиційне навчання. Дистанційний та гібридний формати, що активно застосовують на всіх рівнях у закладах вищої освіти, значно зменшують можливості живого спілку-

вання іноземних студентів. Утім, комунікативна компетентність була і залишається головною метою навчання УМІ: це навчання мови, точніше мовлення, а не лекції про мову. При цьому надзвичайно важливий для мовленнєвої діяльності граматичний складник має підпорядкований, супровідний характер. Принцип комунікативності в навчанні УМІ, як зазначають науковці, не означає відсутності спеціальної цілеспрямованої роботи над засвоєнням елементів системи мови, зокрема граматичних форм дієслова, «будівельного матеріалу», без якого не може відбутися будь-яке вербальне спілкування [5, с. 230].

Отже, вищенаведене доводить, що необхідно створити нову методичну стратегію, яка б дозволила інтенсифікувати та оптимізувати процес засвоєння граматичних категорій, серед яких важливе місце належить дієслову. Цього можливо досягти, на наш погляд, активно застосовуючи метод дієслівного словозмінного моделювання.

Питанням щодо освоєння граматичних закономірностей через систематизацію мовного матеріалу займалися провідні вітчизняні й зарубіжні лінгводидакти (зокрема В. Беспаленко, В. Будай, З. Мацюк та ін.). Створенню та впровадженню інноваційних методик навчання граматики дієслова в іншомовній аудиторії присвячено праці Ю. Романюка, О. Волкової, Г. Кисельової. Застосування типових моделей, за якими студенти самостійно і легко будують граматичні форми, описано в працях Ю. Романюка, З. Мацюк, Г. Колесник [2; 5; 6].

Незважаючи на численні дослідження щодо моделювання дієслів, у методиці викладання української мови немає єдиного підходу до вирішення цього питання, відсутня єдина класифікація цих моделей. Так, З. Мацюк виокремлює та аналізує в різних лінгвістичних аспектах 5 основних типів і 11 підтипів словозміни дієслова. У довідковому виданні «Вживання дієслівних форм» Г. Колесник виділяє вісім словозмінних моделей, кожна з яких поділяється на субмоделі. Загальна кількість варіантів дієслівних форм – 36. Усе це призводить до ускладнення запам'ятовування та розуміння творення дієслів. Ми пропонуємо свою класифікацію поділу дієслів на окремі продуктивні групи, яка полегшує процес засвоєння розгалуженої моделі дієслів.

Мета дослідження – описати ефективність методики дієслівного словозмінного моделювання в практиці навчання української мови як іноземної.

Виклад основного матеріалу. Поділ дієслів на дві дієвідміни є вихідним у практиці навчання іноземних студентів вибору парадигми особових закінчень. Багато викладачів і методистів спираються саме на традиційний розподіл, однак ми, за З. Мацюк, вважаємо, що «групування дієслів необхідно проводити з урахуванням усіх мож-

ливих морфологічних змін та акцентуаційних явищ, що відбуваються в основі інфінітива при творенні особових форм теперішнього і простої форми майбутнього часу, оскільки іноземний слухач, звичайно, краще засвоює граматичні форми, творення яких відбувається типово» [5, с. 235]. Словозмінна модель дієслів, яка є об'єктом нашого дослідження, – методичне поняття УМІ, тип утворення форм теперішнього (простого майбутнього) часу та наказового способу дії з постійними словозмінними елементами.

Цей тип співвідноситься, але не збігається із традиційними в науковій граматиці морфологічними, або структурними, класами дієслів – для наших моделей не є категоріальними такі ознаки, як тематичні голосні основ та продуктивність-непродуктивність класу. Творення форм минулого, складеного та складного майбутнього часу залишається поза межами цієї класифікації.

Ми виділяємо чотири моделі (1Є, 2И, 3Е, 4Є), маркуючи їх числами (за порядком подання дієслів на початковому етапі навчання) та голосними в особових закінченнях. Нами виокремлено чотири закономірності творення форм дієслова в цих моделях:

1. Спосіб визначення основи теперішнього часу за основою інфінітива. Це може бути частина інфінітива без форманта *-ти* (моделі 1Є, 3Е); без форманта *-ти* та тематичних голосних букв, які йому передують (моделі 2И, 3Е); без частини *-вати* (модель 4Є).

2. Визначення дієвідміни. У методиці викладання УМІ навчання дієслівного відмінювання має суттєві особливості, а з'ясування характеру особових закінчень дієслів – кропіткий та довготривалий процес. Оскільки іноземні студенти, на відміну від носіїв мови, переважно орієнтуються на графічний вигляд слова, ми вважаємо доцільним виділяти, відповідно до голосних в особових закінченнях дієслів, три типи дієвідміни, позначаючи їх методичними термінами «група Є», «група Е», «група И». Моделі 1Є, 4Є, 3Е об'єднують дієслова першої дієвідміни. Модель 2И має у своєму складі дієслова другої дієвідміни.

3. Наявність і характер морфологічних чергувань в основі теперішнього часу та у формах наказового способу. Чергувань немає у дієсловах, які утворюють моделі 1Є та 4Є. Половина дієслів моделі 2И має чергування приголосних у формах першої або першої та третьої особи однини. У більшості дієслів, що належать до моделі 3Е, є чергування різного характеру, і вони відбуваються у всіх формах.

4. Спосіб утворення форм наказового способу. Виокремлені таким чином дієслівні основи виявилися досить зручними для навчання творення імперативних форм. Форми наказового

способу дієслів моделей 1Є і 4Є у кінці слова або перед фіналями *-те, -мо* мають приголосну букву *-й* (*читай, читайте, читаймо*). Більшість дієслів моделей 2И та 3Е зазвичай закінчуються на голосний *-и* у однині, та на *-і* перед *-ть, -мо* у множині (*говори, говоріть, говорімо, пиши, пишійть, пишіймо*), проте можуть мати специфічні форми (*вір, вірте, встань, встаньте*).

Ураховуються також особливості акцентуації кожної моделі.

Ці правила легко запам'ятовуються, не є складними та зрозумілі іноземцю, який тільки починає вчитися. Правила подаються у вигляді чіткого алгоритму на етапі введення поняття про дієслово. У подальшому цей сталий алгоритм регулярно повторюється, що дозволяє швидко досягти автоматизації дій щодо творення форм нових дієслів та зробити ці дії прогнозованими. Ми радимо студентам заздалегідь проаналізувати правила поділу українських дієслів на словозмінні моделі, пропонуючи адаптовану загальну граматичну інформацію у вигляді такого коментаря:

Більшість українських дієслів можна об'єднати в 4 моделі за 4 закономірностями утворення форм теперішнього (простого майбутнього) часу та імперативу. Для правильного дієвідмінювання потрібно зробити так:

1. Основа. З'ясуйте, як утворюється основа теперішнього (простого майбутнього) часу: яка частина інфінітива відокремлюється.

2. Група. З'ясуйте, до якої групи (Є, Е або И) належить дієслово.

3. Імператив. З'ясуйте, як утворюються форми імператива.

4. Чергування. Уточніть, чи відбуваються при цьому чергування в дієслівній основі. Якщо вони відбуваються, то які і в яких формах.

Вважаємо за доцільне подавати граматичну інформацію в перекладі рідною мовою іноземця, а при поясненні – використовувати, де це можливо, інтернаціональну термінологію (*інфінітив, група, модель, імператив*); замінювати багатослівні лінгвістичні терміни зрозумілими для іноземця словами (*я-форма, вони-форма*). Такий методичний прийом дозволяє суттєво заощадити обмежений навчальний час, а на занятті сконцентруватися на виконанні практичних завдань мовленнєвого характеру.

Модель 1Є об'єднує переважно дієслова II і III продуктивних класів [7, с. 281] та першої дієвідміни. Це найбільша, найпростіша, не ускладнена морфонологічними чергуваннями модель з постійними граматичними ознаками, з постійним наголосом у всіх формах, яка виокремлюється і авторами «Граматичного словника української літературної мови» як найпродуктивніший словозмінний клас дієслів [3; 7]. Цю модель як тип

словозміни дієслова (з деякими винятками) описує також З. Мацюк, зауважуючи, що «встановити належність дієслів власне до цього типу буває нелегко через наявність суфіксів *-а(-я-), -ва-, -і-* у структурі основи дієслів інших типів словозміни» [5, с. 232]. У нашій класифікації таких труднощів не виникає, оскільки ми насамперед орієнтуємося не на морфеми, а на кінцеву букву презентної основи, вважаючи саме це суттєвою ознакою моделі та зазначаючи лише, що презентна основа закінчується на голосну букву. Під час опису цієї моделі морфемне членування доцільне, коли суфіксу *-ва* передує коренева голосна буква *-у*, (*бувати, забувати, здобувати, взувати, відчувати, почувати*), оскільки формант *-ува* тут збігається із суфіксом *-ува*, який є категоріальною ознакою іншої моделі – 4Є.

Саме із презентації моделі 1Є починається знайомство іноземних студентів із дієвідмінюванням. Для автоматизації граматичних навичок доцільно подавати нові найбільш комунікативно значущі лексичні одиниці блоками з 5–6 дієслів. На перших заняттях це мають бути дієслова *читати, слухати, розуміти, знати, думати, мати, снідати, обідати, вечеряти*. Вони вводяться в синтаксичних конструкціях без керування (*Він читає, а вона слухає. Я не знаю. Ти добре розумієш? Студенти обідають. Відповідайте!*) або коли перехідні дієслова керують іменниками у формах знахідного відмінка, що збігаються із формами називного відмінка (*Батьки слухають новини. Ми читаємо текст.*). Це обумовлено методичним законом обов'язкового пред'явлення дієслова в мовленнєвому зразку.

Менш численна **модель 2И** складається із дієслів XI–XIV класів і другої дієвідміни. Дієвідмінювання за цією моделлю значно складніше та потребує систематичного тренування. Сталою ознакою цієї моделі є лише те, що презентна основа закінчується на приголосну букву. Майже половина дієслів цієї моделі мають у закінченнях першої особи однини та третьої особи множини голосні букви *-ю, -я*, проте більша частина дієслів має основи, які закінчуються на шиплячий, тому в позначених закінченнях пишуться літери *-у, -а*. Зазвичай ця особливість не викликає суттєвих методичних ускладнень, тому що регулюється загальними орфографічними правилами, з якими студенти знайомляться у вступному фонетичному курсі. Особливої методичної уваги потребує роз'яснення морфонологічних чергувань, які припадають на 50% дієслів моделі 2И та які можна поділити на дві групи: додавання до губних звуків *-л*, яке відбувається у формах першої особи однини та третьої особи множини (*б/бл, н/нл, в//вл, м/мл, ф//фл*); чергування із шиплячими у формах першої особи однини (*з//ж, т//ч, с//ш, д//дж, ст//ш*).

Щодо форм наказового способу дії, то вони також поділяються на дві групи: форми із закінченнями *-и, -імо, -іть* та рідковживані форми з нульовим закінченням в однині та закінченнями *-мо, -те* у множині. Особливості акцентуації моделі 2И не підлягають систематизації. Можливо, слід тільки звернути увагу студентів, що переважно наголошеними бувають закінчення форм першої особи однини та *-и, -і* форм наказового способу (*люблю, люби, любімо, любіть*).

Презентація моделі 2И починається із пред'явлення дієслова *робити*, що обумовлено завданнями початкового курсу: воно структурує питання до дієслова (*Що він робить?*), а також розглядає другу синтаксичну конструкцію *хто говорить якою мовою*. Для порівняння граматичних особливостей дієслів різних моделей на етапі пред'явлення дієслова *розмовляти* у конструкції *хто розмовляє якою мовою* доцільно подати близьке за лексичним значенням та найбільш типове для моделі 2И *говорити*, що використовується у цій конструкції. Порівняння лексично близьких *дивитися* та *бачити* робить можливим засвоєння граматичних особливостей дієслів у межах моделі 2И.

Оскільки головними методичними завданнями вступного фонетико-граматичного курсу є запам'ятовування мовленнєвих зразків та автоматизація мовленнєвих дій на цій підставі, деякі дієслова моделі 2И презентуються тільки у формах наказового способу зі специфічним творенням: *познайом, познайомте, познайомся, познайомтесь, вибач, вибачте, пробач, пробачте*. Доречно вказати студентам на граматичний статус цих лексем, проаналізувати формотворення та порівняти їх з уже відомими та більш поширеними формами наказового способу дієслів моделей 1Е та 2И.

Значно менший обсяг має найбільш складна для іноземців словозмінна **модель 3Е** (близько 10% загального дієслівного масиву). Вона досить неоднозначна, містить багато окремих правил, отже, її опанування є найскладнішим для іноземців. Проте сюди входять такі лексичні одиниці, як *писати, казати, показати, допомогти, хотіти* та багато непохідних і похідних дієслів руху. Дієслова цієї моделі належать переважно до IV, V і IX структурних класів та першої дієвідміни. Сталими ознаками цієї моделі є те, що презенсна основа завжди закінчується твердим приголосним, а в особових закінченнях вживаються голосні букви *-у* (перша особа однини, третя особа множини) та *-е* в інших формах. Особливістю моделі є наявність численних морфонологічних чергувань у всіх формах, які відсутні тільки у дієслів з основою інфінітива на *-ну*. Ці найрізноманітніші чергування не підлягають систематизації, тому ми вважаємо мето-

дично обґрунтованим розглядати та пояснювати їх окремо для кожного дієслова. Творення форм наказового способу дії та особливості акцентуації в словозмінних моделях 3Е і 2И тотожні.

Методика відпрацювання дієвідмінювання за цією моделлю передбачає першочергове орієнтування іноземців на її регулярні, постійні ознаки: презенсна основа закінчується твердим приголосним; особові закінчення мають голосні *-е, -у*; наявні чергування у всіх формах. Слід звернути увагу студентів на те, що основа різних дієслів моделі 3Е може формуватися різними шляхами. Найчастіше це відокремлення від основи інфінітива тематичної голосної букви та закінчення *-ти* в дієсловах, які вводяться серед перших: *пис/ати, каз/ати, показ/ати, хот/іти*. В інших випадках відокремлюється тільки фіналь *-ти*. Труднощів не викликають випадки, коли інфінітивна основа закінчується приголосним (*ляг/ти, вез/ти, плив/ти*). На етапі сематизації дієслова *жити* доцільно вказати на особливі правила творення його презенсної основи: відтинання *-ти* й додавання приголосної букви (*жи/ти+в = жив*). Надалі це правило відпрацьовується під час презентації нечисленних, але комунікативно важливих дієслів *бути, забути, піти, стати*, які змінюються за тими самими правилами.

Модель 4Є – друга за величиною та продуктивністю – формується дієсловами I класу із суфіксами *-ува (-юва)* в інфінітивній основі і відрізняється від моделі 1Є тільки у частині творення презенсної основи, в якій відсутній формант *-ва* (*працювати – працюю...*). Ці дієслова є особливо актуальними для наукового стилю мовлення, оскільки «суфікс *-ува (-юва)* має найвищу продуктивність, тому що цей суфікс є високопродуктивним словотворчим формантом у термінотворенні». Ю. Романюк пише, що «найактивніше для створення нових дієслів мовці використовують правила словозміни, властиві цьому словозмінному класу» [6, с. 81].

Поза межами класифікації залишається нечисленна група дієслів, які ми позначаємо як «неправильні дієслова». Дієвідмінювання атематичних дієслів *дати, їсти, відповісти* та похідних від них, через унікальні граматичні особливості, можливо розглядати тільки окремо. Дієслова *діяти, лягати, сміятися* відмінюються за правилами моделі 1Є, але оскільки мають у своєму складі збіг голосних, утворюють презенсну основу шляхом відокремлення від основи інфінітива фіналі *-ти* із попередньою голосною буквою. Дієслова *давати, ставати* та похідні *вдаватися, задавати, здавати, здаватися, продавати, вставати, наставати* та *впізнавати, зазнавати* відмінюються за правилами моделі 4Є, але зберігають формант *-ва* у формах наказового способу дії: *давай, вставай*.

Висновки. Кожен із описаних типів словозміни дієслів можна подати у вигляді таблиць і додавати їх до підручників, посібників, словників, призначених для вивчення української мови в чужомовній аудиторії, що полегшить процес запам'ятовування та правильного використання дієслів у процесі мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будаї В.Г. Алгоритм словоизменения глаголов русского языка в настоящем (простом будущем) времени : уч.-метод. пос. Москва : Златоуст, 2012.
2. Колісник Г.М. Вживання дієслівних форм: методичні вказівки з дисципліни «Українська мова як іноземна» для іноземних студентів III курсу всіх спеціальностей. Дніпропетровськ, 2014.
3. Критська В.І., Недозим Т.І., Орлова Л.В. Граматичний словник української літературної мови. Словозмінна. Київ : Видавничий дім Д. Бураго, 2011.
4. Левчук П.Г. Лексичний мінімум європейських мов як іноземних та УМІ. Аналіз та приклади вданих практик. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. № 1(69), ч. 1. С. 248–250.
5. Маціук З.О. Типи словозміни українського дієслова як лінгводидактична проблема. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2008. № 3. С. 230–241.
6. Романюк Ю.В. Словозмінні класи дієслів у сучасній українській мові. *Українська мова*. 2017. № 2. С. 75–83.
7. Теоретична морфологія української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська ; за ред. І.Р. Вихованця. Київ : Пульсари, 2004.

REFERENCES

1. Budai V.H. Alhorytm slovoyzmeneniya hlaholov russkoho yazyka v nastoiashchem (prostom budushchem) vremeni: uchebno-metodycheskoe posobyе [Algorithm of inflection of Russian verbs in the present (simple future) tense: teaching aid]. M.: Zlatoust, 2012.
2. Kolisnyk H.M. Vzhivannia diieslivnykh form: metodychni vказivky z dystsypliny „Ukrainska mova yak inozemna” dlia inozemnykh studentiv III kursu vsikh spetsialnostei [Use of verb forms: methodical instructions on discipline "Ukrainian as a foreign language" for foreign students of the III course of all specialties]. Dnipropetrovsk, 2014
3. Krytska V.I., Nedozyim T.I., Orlova L.V. Hramatychnyi slovnyk ukrainskoi literaturnoi movy. Slovozmyna [Grammar dictionary of the Ukrainian literary language. Word change]. K.: Dmytro Burago Publishing House, 2011.
4. Levchuk P. H. Leksychnyi minimum yevropeiskykh mov yak inozemnykh ta UMI. Analiz ta pryklady vdalykh praktyk [Lexical minimum of European languages as foreign and ULF. Analysis and examples of good practices]. *Scientific notes of the National University «Ostroh Academy»: series «Philology»*. Ostrog: NaUOA Publishing House, 2018. Vol. 1 (69), part 1, P. 248–250.
5. Matsiuk Z.O. Typy slovozmyny ukrainskoho diieslova yak lnhvodydaktychna problema [Types of word change of Ukrainian verb as a linguodidactic problem] *Theory and practice of teaching Ukrainian as a foreign language*, 2008. Vol.3. P. 230-241.
6. Romaniuk Yu.V. Slovozminni klasy diiesliv u suchasni ukrainskii movi [Word-changing classes of verbs in the modern Ukrainian language]. *Ukrainian language*. 2017. Vol. 2. P. 75 - 83.
7. Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy / I. R. Vykhovanets, K. H. Horodenska ; za red. I. R. Vykhovantcia [Theoretical morphology of the Ukrainian language]. Kyiv: Pulsars, 2004.